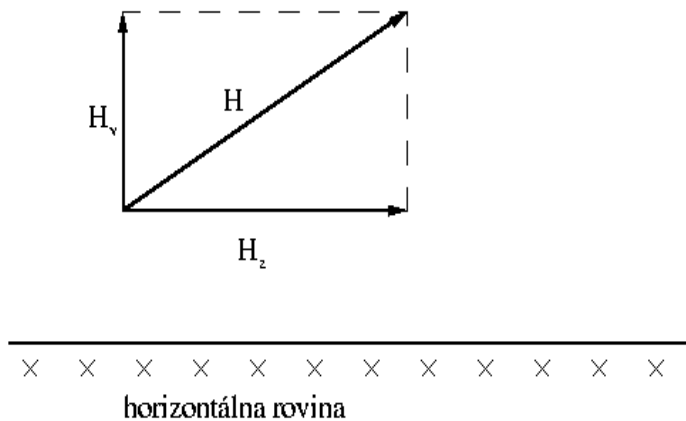

Meranie horizontálnej zložky intenzity zemského magnetického poľa tangentsovou buzolou

Teoretický úvod

V okolí Zeme existuje magnetické pole. Dôkazom toho je skutočnosť, že magnetka sa ustáli vždy v smere severojužnom. Smer vektora intenzity zemského magnetického poľa $\vec{H}$ zvierá s horizontálnou rovinou určitý uhol α . Vektor intenzity zemského magnetického poľa $\vec{H}$ môžeme rozložiť na zložku *vertikálnu* $\vec{H}_v$ a na zložku *horizontálnu* $\vec{H}_z$, ktorá je na ňu kolmá (obr. 1). Magnetka, ktorá sa môže otáčať okolo vlastnej osi v horizontálnej rovine sa ustáli v smere horizontálnej zložky intenzity magnetického poľa $\vec{H}_z$. Táto vlastnosť magnetky sa využíva v tangentsovej buzole.

Obr. 1

použiť na meranie horizontálnej zložky intenzity zemského magnetického poľa $\vec{H}_z$. Keďže $\vec{H}_z$ je vektor, je potrebné poznať jeho veľkosť a smer. Smer vektora $\vec{H}_z$ nám ukáže tangentsová buzola a jeho veľkosť môžeme zmerať nasledujúcim spôsobom.

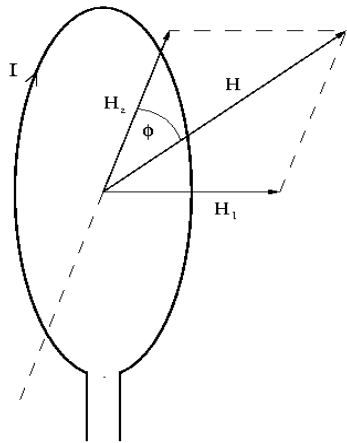
Ak kruhovým závitom necháme prechádzať jednosmerný prúd I , budí tento prúd pomocné magnetické pole, ktorého intenzita v strede kruhového závitu je $\vec{H}_1$. Smer vektora $\vec{H}_1$ je kolmý k rovine kruhového závitu a veľkosť H_1 určíme z *Biot-Savartovho zákona*

$$H_1 = \frac{I}{2R} \quad (1)$$

kde R je polomer kruhového závitu, I je intenzita ním pretekajúceho prúdu a H_1 je veľkosť vektora $\vec{H}_1$. Ak závitom neprechádza prúd magnetka ukazuje smer zemského magnetického poludníku, t.j. smer vektora $\vec{H}_z$. Ak necháme závitom prechádzať prúd I , tak ním budené magnetické pole intenzity $\vec{H}_1$ sa skladá so zemským magnetickým poľom, ktorého horizontálna zložka intenzity je $\vec{H}_z$. Magnetka sa vychýli tak, že ukazuje smer intenzity

výsledného magnetického poľa $\vec{H}$ (obr. 2). Pre intenzitu $\vec{H}$ výsledného poľa platí

$$\vec{H} = \vec{H}_1 + \vec{H}_z \quad (2)$$

Obr. 2

Ak prístroj natočíme tak, aby rovina závitů splyvala s rovinou zemského magnetického poludníka, potom sú vektory $\vec{H}_1$, $\vec{H}_z$ na seba kolmé a určenie veľkosti vektora $\vec{H}_z$ sa matematicky veľmi zjednoduší, vzhľadom k tomu, že sa jedná o skladanie vektorov v pravouhlom trojuholníku (obr. 3a). Smer vektora $\vec{H}_z$ poznáme, nepoznáme jeho veľkosť, smer aj veľkosť vektora $\vec{H}_1$ poznáme.

Ak φ je odchýlka magnetky od pôvodného smeru (t.j. od smeru zemského magnetického poludníka), potom

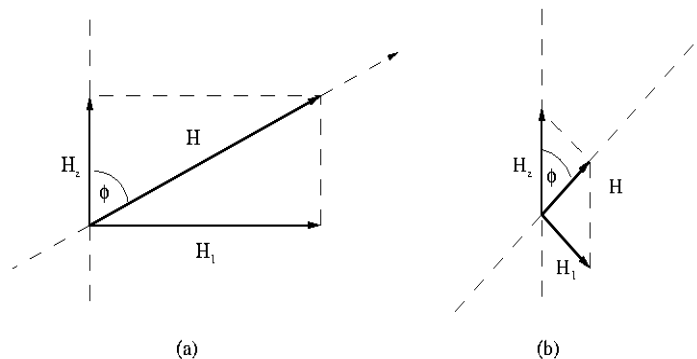
$$\operatorname{tg} \varphi = \frac{H_1}{H_z} \quad (3)$$

Keďže H_1 a φ vo vzťahu (3) poznáme, potom pre veľkosť horizontálnej zložky intenzity zemského magnetického poľa H_z dostaneme

$$H_z = \frac{H_1}{\operatorname{tg} \varphi} \quad (4)$$

a použitím vzťahu (1) dostaneme výsledný vzťah

$$H_z = \frac{1}{2R} \frac{I}{\operatorname{tg} \varphi} \quad (5)$$

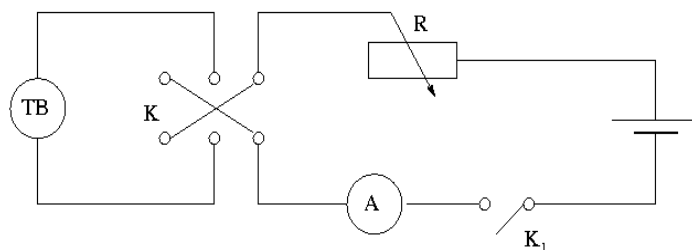

Obr. 3

Ak prístroj natočíme tak, že rovina závitů nesplýva s rovinou zemského magnetického poludníka, potom vektory $\vec{H}_1$, $\vec{H}_z$ nie sú na seba kolmé a výsledný vektor $\vec{H}$ netvorí s vektormi $\vec{H}_1$, $\vec{H}_z$ pravouhlý trojuholník (obr. 3b). Veľkosť vektora $\vec{H}_z$ sa potom určí riešením všeobecného trojuholníka, napr. pomocou kosínusovej vety. Výsledný vzťah pre H_z by bol o niečo zložitejší.

Postup merania

Meracia sústava je zobrazená na obr. 5. Rovinu závitů nastavíme pomocou magnetky tak, aby splývala s rovinou zemského magnetického poludníka. Uhlomerný kruh natočíme tak, aby magnetka ukazovala na nulu. Zapnutím kľúča K_1 prechádza závitom prúd I a magnetka sa vychýli z pôvodného smeru o uhol φ . Odčítame výchylky na oboch koncoch magnetky φ'_1 a φ''_1 . Keď komutátorom K zmeníme smer prúdu v závitoch, magnetka sa vychýli na opačnú stranu. Opäť odčítame obe výchylky φ'_2 a φ''_2 . Výsledná výchylka bude aritmetickým priemerom výchyliek φ'_1 , φ''_1 , φ'_2 a φ''_2 . Meranie uskutočnime pri rôznych hodnotách prúdu I . H_z vypočítame podľa vzťahu (5) zvlášť pre jednotlivé prúdy. Meraním φ'_1 , φ''_1 , φ'_2 a φ''_2 pri prúde opačného smeru eliminujeme chyby vzniknuté nepresným nastavením nulovej polohy a zmenšíme chyby spôsobené pôsobením rušivých magnetických polí. Pri meraní dbáme na to, aby magnetické pole vzniknuté prechodom prúdu cez reostat, príp. cez spojovacie vodiče, čo najmenej ovplyvňovalo meranie.

Obr. 4

Pomôcky:

- tangentová buzola
- posuvný odpor
- komutátor K
- ampérmeter
- kľúč K_1
- zdroj jednosmerného prúdu
- spojovacie vodiče

Úloha

Zmerajte horizontálnu zložku intenzity zemského magnetického poľa. Prevedte 10 meraní pri rôznych hodnotách prúdu. Výsledok porovnajte s tabuľkovou hodnotou.